

Camalova Nigar

Bakı ş., AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına
Tarix institutu, kiçik elmi işçiAZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ HÖKUMƏTİNİN AZƏRBAYCANLILARIN
SOYQIRIMININ QARŞISINI ALMAQ ÜÇÜN GÖRDÜYÜ TƏDBİRLƏR

Açar sözlər: Azərbaycan, Cümhuriyyət, soyqırım, müsəlman, erməni
Keywords: Azerbaijan, republic, genocide, Muslim, Armenian
Ключевые слова: Азербайджан, республика, геноцид, мусульман, армяня

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti daim çalışırdı ki, Ermənistanla münasibətləri sülh yolu ilə nizama salsın. Lakin bu mümkün olmadıqda hər b yolunu tutur, lakin Ararat (Ermənistan) Respublikasının etdiyi soyqırımı siyasətini həyata keçirmir, dinc əhaliyə toxunmurdu. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti çalışırdı ki, Ararat Respublikasının soyqırına məruz qoyduğu azərbaycanlı əhalinin hüquqlarını müdafiə etsin, qaçqınlara maddi və mənəvi köməklik göstərsin. Əlbəttə bu bəzən mümkün olduğu halda, bəzən soyqırımlar və etnik təmizləmə elə sürətlə aparılırdı ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti bu vəziyyətin qarşısını ala bilmirdi. Danmaq olmaz ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti daim məsələləri həll etmək üçün diplomatik mübarizə aparır, xarici dövlətlərdən soyqırımların qarşısının alınması istiqamətində yardım istəyir, qəti tədbirlər görülməsini tələb edirdi.

Hələ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yaradılmadan əvvəl Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman fraksiyası soyqırımın qarşısını almaq üçün tədbirlər görür, Çxenkeli hökumətindən ermənilərə xəbərdarlıq edilməsini tələb edirdi. Seymin müsəlman fraksiyasının 1918-ci il 10 aprel tarixli iclasında qərara alınır ki, A.Çxenkelidən tələb edilsin ki, İrəvan quberniyasındakı müsəlmanların həyatı və əmlakının mühafizəsi məsələsi ilə bağlı ən təcili və təxirəsalınmaz tədbirlər görsün. (5, s.11-12)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan edildikdən sonra Milli Şuranın iclaslarında da Ermənistan hökumətinin azərbaycanlılara qarşı soyqırım məsələləri müzakirə olunur, tədbirlər görülməsinin vacibliyi vurğulanırdı.

1918-ci il iyunun 13-də keçirilən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Milli Şurasının iclasında ikinci məsələ ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdiyi qırğınlar barədə İrəvandan gələn həyəcanlı xəbərlərə həsr olunur. Çıxış edən Şura üzvü İbrahim ağa Vəkilov İrəvandakı qırğınlar barədə ətraflı məlumat verir. O, sözlərini zərər çəkmişlərin sayı və dağıdılmış 206 kəndin adlarını sadalamaqla bitirir. (5, s.23)

Artan erməni təbliğatına qarşı mübarizə aparmaq, ermənilərin Qafqazda müsəlman qanına susamasını dünya ictimaiyyətinin gözündə ifşa etmək, erməni elementinin bu bölgədə qarşıdıcı rolunu göstərmək üçün xarici işlər nazirinin təşəbbüsü ilə iyul ayının 15-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurası Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının yaradılması haqqında qərar qəbul etdi. Bu təşkilat 1) bütün zorakılıq hallarının dəqiq qeydiyyatını aparmalı, 2) bu zorakılığın törədildiyi şəraiti aydınlaşdırılmalı, 3) günahkarları və dəyən zərərin həcmi müəyyən etməli idi. Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının işi Avropa dillərində (türk, rus, fransız, alman) çap edilməli və geniş yayılmalı idi. (14, s.81-82)

1918-ci il avqustun 31-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin sədri, həm də Ədliyyə naziri F.X.Xoyskinin Gəncə şəhərində imzaladığı qərara əsasən 7 nəfərdən ibarət Fövqəladə Təhqiqat Komissiyası yaradılır. Komissiyanın sədri Ələkbər bəy Xasmməmmədov, üzvləri isə İsmayıl bəy Şahməliyev, Andrey Fomiç Novatski, Nəsrəddin bəy Səfikürdski, Nikolay Mixayloviç Mixaylov, V.V.Qubvillo və Mirzə Cavad Axundzadə təyin olunurlar. (15, s.92)

Artıq 1919-cu il avqustun 27-i üçün komissiya üzvləri xeyli iş aparmış və Cənubi Qafqazda müsəlman əhaliyə qarşı daşnaklar tərəfindən törədilən soyqırım aksiyalarına dair 36 cildə toplanmış 3500 səhifəlik təhqiqat materialları hazırlamışdı. (9, s. 222)

Daha sonra Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının gördüyü işləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün Xarici İşlər Nazirliyinin nəzdində xüsusi təbliğat bölməsi yaradıldı. Məqsəd Paris sülh konfran-

sının qərarlarına təsir edə biləcək Avropa ictimai fikrinə yönəlmiş Azərbaycanın maraqları baxımından gərəkli olacaq materialların hazırlanması və yayılması idi. (14, s.82)

1918-ci il dekabrın 7-də AXC parlamenti fəaliyyətə başlayandan sonra iclaslarda dəfələrlə azərbaycanlılara qarşı Ermənistan hökumətinin soyqırımını məsələləri müzakirə olunur, qərarlar qəbul edilirdi.

İrəvanda azərbaycanlılara qarşı həyata keçirilən soyqırımları Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətini çox narahat edirdi. Parlamentdə İrəvan məsələsi bir neçə dəfə iclas gündəliyinə salınmış, parlament üzvləri məsələ ilə bağlı dəfələrlə öz çıxışlarında həyəcanla danışıbmışdır.

Parlamentin 17 iyul 1919-cu il, 56-cı iclasında Qarabəy Qarabəyli qeyd edirdi: Ərizələr ki, yüzü var o, ərizələrdən və bura göndərilən teleqraflardan görünür ki, bütün bu işlər (soyqırım, təqib, qətl – C.N.) müsəlmanlara qarşı tətbiq edilən bir sistemdir. Ermənistanda rəsmi dövlət, hökumət ola-ola müsəlmanlara bu cür işlər tətbiq edilir. Oradan gündə gələnələr var, deyirlər ki, şəhərdə hökumət nəzəri qarşısında, ingilis heyəti gözü qarşısında müsəlmanlara yaşamaq mümkün deyildir. Xülasə, rəsmi xəbərlərə görə ermənilər müsəlmanlara olmanın zülmələri edirlər. Bu işlər haqqında Ermənistan hökumətinə şikayət olunursa da hökumət laqeyd baxıb, heç bir tədbir görmür. (3, s.625-626)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti Ermənistanın bu cür qanunsuz əməllərini qarşısını almaq üçün xəbərdarlıqlar edirdi. 1919-cu ilin iyulunda Azərbaycanın Ermənistandakı nümayəndəsi Ermənistan hökumətinə müsəlmanlara qarşı yönəldilmiş qanunsuz hərəkətlərə son qoyulmasını əks etdirən nota göndərir. Ermənistan hökumətinin cavabında qeyd edilir ki, belə qanunsuz hərəkətlər, zorakılıqlar guya Ermənistanda mövcud deyil və Təkinskinin notası Ermənistanın daxili işlərinə qarışmaqdadır. (3, s.626)

Parlamentdə keçirilən 4,6,7,9,16, 21, 29, 30, 35, 46, 50, 52, 53, 55, 56, 68, 80, 83, 88, 109, 125, 132, 137, 140 sayılı iclaslarda erməni silahlı birləşmələrinin, Andronik Ozanyanın Şimali Azərbaycanın Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan kimi bölgələrində həyata keçirdiyi soyqırım və etnik təmizləmə siyasəti müzakirə edilmiş, tədbirlər görülmüşdü.

Parlamentin 20 dekabr 1918-ci il tarixli 4-cü fəvqəladə iclasında Andronikin və digər erməni birləşmələrinin törətdiyi cinayətlərin müzakirəsinə geniş yer verilmişdir. Parlamentin 52 (7 iyul 1919-cu il) və 53-cü (5 iyul 1919-cu il) iclaslarında Qarabağ göndərilən nümayəndə heyətlərinin məruzələrinə diqqət edilmiş, oradakı hərçürməlik müzakirə edilmişdir. Parlamentin 1919-cu ilin 17 iyulunda keçirilmiş 56-cı iclasında Qarabağ məsələsi ilə bağlı 2 təklif irəli sürülür: 1) Erməni fraksiyası təklif edir ki, Qarabağda general-qubernatorluqdan kənar olmaq şərti ilə istintaq təyin edilərək müqəssirlər kim olursa-olsun mənsəb və məmuriyyətinə baxmayaraq təhti mühkəməyə alınsın. 2) Müsavatın təklifi isə general-qubernatorluğun fəaliyyətində heç bir qanunsuzluq əlaməti görülmədiyini və növbəti məsələyə keçilməsi olur. (3, s.636) Erməni və müsəlman fraksiyasının Qarabağa dair təklifləri diqqətlənərək Müsavatın təklifi səs çoxluğu ilə qəbul edilir. (3, s.636)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti nazirlikləri də soyqırımların qarşısını almaq istiqamətində fəaliyyət göstərirdilər.

Azərbaycanda ilk təhlükəsizlik orqanı olan Əksinqilab ilə Mübarizə Təşkilatı 1919-cu ilin iyunun 11-də yaradılmışdı və Dövlət Müdafiə Komitəsinin tabeliyində idi. Bu təşkilatın səyi nəticəsində Bakıda işğalçı Denikin ordusu ilə əməkdaşlıq edən erməni casusları həbs edilmişdir. Onlar arasında 1918-ci il Mart qırğınlarının əsas təşkilatçılarından biri G.Melik-Haykasov da var idi. Bu casusların məqsədi "Böyük Ermənistan"ın yaradılması xeyrinə iş görmək idi. (15, s.97-101)

Casuslar hətta Ermənistan dövlətindən də təlimatlar alırdı. 1920-ci il fevralın 1-də Əksinqilab ilə Mübarizə Təşkilatı tərəfindən həbs olunmuş Gəncə qəzasının sakini 23 yaşlı dülgər Soqomon Balayants tərəfindən Levon adlı şəxsə yazılmış məktub onun cibindən çıxır ki, həmin məktubu da ona Ermənistanın Azərbaycanadakı diplomatik nümayəndəliyinin əməkdaşı Arşak Sarkisyanı vermişdi. Məktubda göstərilirdi ki, bu məktubu təqdim edən şəxs "General Andronikin öz xalqının ideallarını uğrunda yorulmadan mübarizə aparan qəhrəmanlarındandır." S.Balayantsın cibindən həm də onun adına polkovnik Zdanovski tərəfindən imzalanmış 1919-cu il 13 noyabr tarixli 1 nömrəli vəsiqə də çıxmışdır. (15, s.99)

Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, Ermənistan hökuməti istəyirdi ki, Azərbaycan Denikin ordularını tərəfindən işğal edilsin və Ermənistana birləşdirilsin. Ermənistan hökumətinin quldurlar adlandırıldığı dəstələrin elə həmin hökumətə xidmət etdiyi də anlaşırdı.

Himayəçilik Nazirliyinin Ermənistandakı müvəkkili Teymur bəy Makinskinin 11 noyabr 1919-cu ildə Himayəçilik Nazirliyinə məruzəsində Ermənistan hökumətinin əsl siması açıqlırdı: "1918-ci ilin fevralından davam edən qırğınlar nəticəsində 0,5 milyon əhali dilənçi vəziyyətinə düşüb. (Naxçıvan qəzasından, Şərur məntəqəsindən, Sürməli məntəqəsinin 2-3-cü polis sahələrindən və Zəngibasar rayonundan başqa). Dağıntıya məruz qoyulan rayonlarda əhali 200 min nəfərdən artıqdır. Onlar xəstəlikdən və aclıqdan məhv olurlar, dəfələrlə talanlara və qırğınlara məruz qalıblar. Bu kateqoriyaya İrəvan şəhərinin müsəlmanları, Zəngibasarın Göykümbət, Arbat, Ağcaqışlaq və Çarbağ kəndləri aiddir. Qəti demək olar ki, ölənlərin sayı 100-120 min nəfərdir. (13)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökuməti 1919-cu il iyunun 4-də İrəvanda diplomatik nümayəndəsi M.Təkinskiyə tapşırıq vermişdi ki, İrəvan quberniyasının və Qars vilayətinin erməni silahlı qüvvələri tərəfindən dağıdılmış kəndləri haqqında, orada öldürülənlərin ad-familiaları haqqında, əsir götürülənlər, oğurlanmış sürülər haqqında statistik rəqəmləri toplayıb göndərsin. Azərbaycan hökuməti bu faktlardan Paris Sülh konfransında istifadə etmək istəyirdi. İrəvan Müsəlman Milli Şurası bu faktlardan böyük dövlətlərin Qafqazdakı missiyalarının başçalarına müraciətində istifadə etmişdi. (16, s.81)

Azərbaycanın Ermənistandakı diplomatik nümayəndəliyindən Mir Mahmud Mirbabayev 25 yanvar 1920-ci ildə Azərbaycan XİN-ə göndərdiyi məktubunda göstərdi ki, erməni silahlı birləşmələri Zəngəzuru müsəlmanlardan tamamilə təmizləməklə Paris Sülh Konfransını fakt qarşısında qoymaq istəyirlər. (12)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xarici işlər naziri Ermənistanın xarici işlər nazirinin qarşısına cavab olaraq qeyd edirdi: "Ermənistan Respublikasının xarici işlər nazirinin nəzərinə çatdırın ki, Zəngəzur Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz hissəsidir və erməni hökumətinin bununla bağlı olaraq notasında qaldırdığı məsələ Azərbaycan Cümhuriyyətinin daxili işlərinə müdaxilə deməkdir." (10, s.29)

Azərbaycan diplomatiyasının səyləri hər halda nəticə də verirdi. Əvvəllər erməni təbliğatına uyub müsəlmanlara biganə qalan müttəfiq dövlətlərin Qafqazdakı nümayəndələri hadisələri tədqiq etdikdən sonra Ermənistandan qırğınların dayandırılmasını tələb etməyə başladılar. Ermənistan hökuməti məcbur oldu ki, öz cinayətlərini qəbul etsinlər. Məsələn, Ermənistan XİN Tıqryanın yanvarın sonlarında Basar-Keçərdə baş verən qırğınlarda erməni əsgər və zabitlərinin əli olduğunu etiraf edirdi. O, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti XİN-ə göndərdiyi məktubunda hökuməti tərəfindən ciddi tədbir görüldüyünü, cinayətkarların ciddi cəzalandırılacağını yazırdı. (1, v.57)

Şuşada da Azərbaycan diplomatiyası qalib gəlmişdi, ingilislər artıq Azərbaycanın haqlı mövqeyini müdafiə edirdilər. Boyuk Britaniya Kəşfiyyat Burosunun 10 aprel 1919-cu il tarixli həftəlik məlumatında qeyd edilirdi: "Ermənilərin münasibəti üzündən Şuşa əyalətində vəziyyət qeyri-qənaət-bəxşdir. Ermənilər yerli tatar inzibati idarəçiliyinə maneə yaradır. Ermənistan hökuməti xəbərdar edilmişdir ki, bu cür əngəllərlə heç bir yaxşı nəticə əldə olunmayacaq. O da qeyd olunmuşdur ki, həm Sultanov, həm də Azərbaycan hökuməti Şuşa əyalətindəki vəziyyətə görə Böyük Britaniya qarşısında məsuliyyət daşıyır" (10, s.27)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti beynəlxalq konfranslarda da ermənilərin təcavüzkar əməllərini ifşa etmək və soyqırımların qarşısını almaq üçün mübarizə aparırdı. Azərbaycan diplomatiyasının bu istiqamətdə ən böyük uğurlarından biri Paris Sülh konfransında olmuşdur.

Azərbaycan nümayəndə heyətinin Paris Sülh konfransına təqdim etdiyi "Qafqaz Azərbaycanı Cümhuriyyəti Sülh Heyətinin Paris Sülh Konfransından tələbləri" adlı sənədin beşinci bəlməsinə ermənilərin Bakıda törətdiyi qırğınlar və təcavüzkar hərəkətləri barədə məlumat da daxil idi. Burada, həmçinin ermənilərin müsəlmanlara qarşı vəhşiliklər törədilməsində Erməni Milli Şurası (Bakı bölməsi) tərəfindən idarə olunan erməni hərbi birləşmələrinin də iştirak etdiyi bildirilirdi. (7, s.36-38)

22 yanvar 1919-cu ildə Cənubi Qafqazda müttəfiq orduların baş komandanı general Q.F.Miln Azərbaycan hökumətinin tanınmasını təsdiqlədi və qeyd etdi ki, "Cənubi Qafqaz ölkələrinin daxili işlərinə heç bir vəchlə müdaxilə edilməyəcək." (8, s.118)

Lord Kerzon 1919-cu il 4 dekabrda O.Uodropa teleqram vuraraq Cənubi Qafqaz ölkələrinin əvvəlcə de-fakto tanınmasına, daha sonra de-yure tanınmasına razılığını bildirdi. (4, s.219)

Azərbaycan nümayəndə heyətinin Parisdəki səkkiz aylıq səmərəli fəaliyyəti nəticəsində 1920-ci il yanvarın 11-də Versal konfransının Ali Şurası Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi de-fakto tanınması barədə qərar qəbul etdi. (7, s.5-8)

Azərbaycanın ərazisi de-fakto dünya dövlətləri tərəfindən tanınmaqla Azərbaycan diplomatiyası Ermənistan diplomatiyasına qalib gəldi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti de-fakto tanınmaqla sərhədləri də tanımış oldu. Ermənilərin tələb etdikləri Naxçıvan, Zəngəzur, Qarabağ kimi Azərbaycan torpaqları Beynəlxalq arenada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisi kimi tanındı. Ermənistanın hakim partiyası "Daşnaksütyün" bu vəziyyətlə razılaşa bilmədi.

"Daşnaksütyün" partiyasının rəsmi orqanı olan erməni qəzeti "Aşxatavor" yazırdı: "Bizim üçün paytaxtı İrəvan olan erməni dövləti mövcud deyil, ermənilər və beynəlxalq demokratiya üçün təkəz Birləşmiş Ermənistan mövcuddur." (6, c.107)

Göründüyü kimi, hətta beynəlxalq vəziyyətin də ermənilərin xeyrinə olmadığını görə Ermənistan hökuməti mövcud sərhədlərlə razılaşmır, Azərbaycan torpaqlarını işğal edəcəyini açıq-aşkar bəyan edirdi. Halbuki, Ermənistanın dövlət yaratdığı ərazi də vaxtilə Azərbaycan torpağı olmuş, İrəvanın güzəştə gedilməsi nəticəsində vətəndən ayrı düşmüşdür. (11)

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. ARDA: F.970, siy.1, sv.41
2. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). I cild. Bakı, "Azərbaycan", 1998. 976s.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (Stenoqrafik hesabatlar). II cild. Bakı, "Azərbaycan", 1998. 992s.
4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin xarici siyasəti. Sənədlər məcmuəsi. Bakı, "Garizma", 2009. 352s.
5. Zaqafqaziya Seyminin Müsəlman fraksiyasının və Azərbaycan Milli Şurası iclaslarının protokolları. 1918-ci il. Bakı, "Adiloğlu", 2006. 216 s.
6. Ализаде Захида. Армяно-Азербайджанские политические отношения в XX в. Баку, «Элм», 2010. 202с.
7. Azərbaycan Paris sülh konfransında (1919 -1920). Tərtib, ingilis dilindən tərcümə və müqəddimə: Vilayət Quliyev. Bakı, "Ozan", 2008. 244 s.
8. Azərbaycan rəqəmlərdə, cədvəllərdə, xəritələrdə və fotolarda. İdeya müəllifi: Arif Paşayev, albom müəllifi:Çapay Sultanov. Bakı, "Çaşıoğlu", 2013. 324s.
9. Cəfərli Elman. Naxçıvanda erməni-azərbaycan münasibəti. Bakı, "Nurlan", 2009. 280s.
10. Gözəlova Nigar. Azərbaycanın türk-müsəlman əhalisinin soyqırımı Britaniya Kitabxanasının arxiv sənədlərində (1918-1920). Bakı, "Turxan", 2014. 76s.
11. Mahmudov Yaqub. Azərbaycan xalqının İrəvan və ətrafındakı torpaqlara tarixi varislik hüququ bərpə olunmalıdır. Bakı: Turxan NPB, 2015. 68s.
12. Nazim Mustafa. 1918-1920-ci illərdə İrəvan quberniyasında azərbaycanlıların soyqırımı. 01 Aprel 2015. <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=65804>
13. Nazim Mustafa. 1918-1920-ci illərdə İrəvan quberniyası ərazisində azərbaycanlıların soyqırımı. <http://nazimmustafa.info/?p=251>
14. Nəsbizadə Nəsim. Azərbaycanın xarici siyasəti (1918-1920). Bakı, "Ay-Ulduz", 1996. 304s.
15. Paşayev Ataxan. XIX-XX əsrlərdə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı ərazi iddiaları, soyqırımları və deportasiyaları. Bakı, "Çaşıoğlu", 2011. 328s.
16. Vaqif Arzumanlı, Nazim Mustafa. Tarixin qara səhifələri. Deportasiya, soyqırımı, qaçqınlıq. Bakı, "Qartal", 1998. 218 s.

ACTIONS TAKEN BY THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC TO PREVENT THE GENOCIDE OF AZERBAIJANIS

Summary

In this article is examined the bilateral and international struggle of the government of the Azerbaijan People's Republic to prevent genocide committed by the Armenian against Azerbaijanis. In this article has

been widely researched the negotiations of the Azerbaijan People's Republic with the Armenian government and influential states of the world, and in this direction diplomatic struggle of Azerbaijan government in international conferences to prevent the genocide committed by the Armenians. In the writing of the article were used archive documents, collections of documents and materials, scientific literature published in Azerbaijani and Russian languages. The issue raised in the article has not been studied as a separate topic in Azerbaijani historiography. In this regard, the article contains a large number of new facts and data.

МЕРЫ, ПРЕДПРИНЯТЫЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКОЙ ДЛЯ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ГЕНОЦИДА АЗЕРБАЙДЖАНЦЕВ

Резюме

В статье рассматривается двусторонняя и международная борьба Азербайджанской Народной Республики с целью предотвращения геноцида, совершенного правительством Армении против азербайджанцев. В статье исследуются переговоры Азербайджанской Народной Республики с правительством Армении, а также с влиятельными государствами мира, и дипломатическая борьба Азербайджанского правительства на международных конференциях по предотвращению геноцида совершенного армянами. При написании статьи использовались архивные документы, сборники документов и материалов, научная литература, опубликованная на азербайджанском и русском языках. Вопрос, поднятый в статье, не изучался как отдельная тема в азербайджанской историографии. В этой связи, статья содержит большое количество новых фактов и данных.